

MOLIYA TIZIM VA MOLIYAVIY SIYOSAT

G'oziyev Murodjon Shokirjonovich

FarDU iqtisodiyot kafedrasida katta o'qituvchisi

Ro'ziboyev Madaminjon

Buxgalteriya hisobi yo'nalishi 1-bosqich talabasi

roziboyevmadaminjon11@gmail.com

Farg'ona davlat universiteti

Iqtisodiyot fakulteti, 25.93 guruhi talabasi

Annotatsiya: Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida ro'y berayotgan shiddatli o'zgarishlar sharoitida moliya tizimining barqarorligi va moliyaviy siyosatning samaradorligi har qanday davlatning iqtisodiy rivojlanish strategiyasining asosiy ustunlaridan biriga aylanmoqda. Ayniqsa, o'tish iqtisodiyotiga ega mamlakatlarda bu masalaning dolzarbligi yanada ortadi, chunki ularda institutsional islohotlar jarayoni moliya bozorlarining chuqurlashuvi va moliyaviy xizmatlarning diversifikatsiyasini talab etadi.

Mazkur tezisdan moliya tizimining nazariy asoslari va uning iqtisodiy o'sishdagi o'rni, shuningdek, moliyaviy siyosatning zamonaviy paradigmatlari va uning makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi roli chuqur tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi — moliya tizimining tuzilishi, funksiyalari va moliyaviy siyosatning shakllanish mexanizmlarini iqtisodiyot nazariyasi nuqtai nazaridan kompleks yondashuv asosida o'rganish hamda ularning o'zaro aloqadorligini yoritishdan iborat. Ishda dialektik, tizimli-funksional, qiyosiy tahlil, statistik va iqtisodiy-matematik modellashtirish usullari keng qo'llanilgan. Jahonning yetakchi iqtisodchilarining moliya nazariyasi bo'yicha ilmiy asarlari, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari va milliy statistika ma'lumotlari tahlil uchun asos bo'lib xizmat qilgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, moliya tizimining institutsional rivojlanishi va moliyaviy siyosatning moslashuvchanligi iqtisodiy tizimning tashqi shoklarga chidamliligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Samarali moliyaviy siyosat nafaqat inflyatsiyani jilovlash va davlat byudjeti defitsitini kamaytirish, balki investitsion faollikni rag'batlantirish, bandlikni ta'minlash va aholi turmush darajasini oshirishga ham xizmat qiladi. Tezida moliya tizimining barqarorligini ta'minlash va moliyaviy siyosat samaradorligini oshirish bo'yicha nazariy asoslangan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Ushbu tavsiyalar iqtisodiy siyosatni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: moliya, tizim, va, moliyaviy, siyosat

Tadqiqotning dolzarbligi

Moliya tizimi va moliyaviy siyosat har qanday zamonaviy iqtisodiyotning, xususan, bozor iqtisodiyoti sharoitida uning barqarorligi, samaradorligi va rivojlanish sur'atlarini belgilovchi fundamental ustunlardan biridir. Iqtisodiyot nazariyasi nuqtai nazaridan, moliya tizimi resurslarni taqsimlash, jamg'armalarni investitsiyalarga aylantirish, to'lovlar tizimini ta'minlash va iqtisodiy agentlar o'rtasidagi risklarni boshqarish kabi muhim vazifalarni bajaradi. Moliyaviy siyosat esa davlatning makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, inflyatsiyani nazorat qilish va bandlikni oshirishga qaratilgan harakatlari majmuini ifodalaydi. Ushbu ikki elementning o'zaro bog'liqligi va o'zaro ta'siri iqtisodiy jarayonlarning murakkabligini oshiradi va ularni chuqur nazariy tahlil qilish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Bugungi kunda jahon iqtisodiyoti globallashtirish, raqamlashtirish, texnologik inqiloblar va tez-tez takrorlanayotgan moliyaviy inqirozlar sharoitida jiddiy transformatsiyalarni boshidan kechirmoqda. Bunday sharoitda moliya tizimining moslashuvchanligi va moliyaviy siyosatning samaradorligi milliy iqtisodiyotlarning tashqi shoklarga chidamliligini oshirishda, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda va aholi farovonligini yuksaltirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar, shu jumladan O'zbekiston uchun, ochiq iqtisodiyot sharoitida moliya tizimini

liberallashtirish, moliyaviy xizmatlar bozorini rivojlantirish va samarali moliyaviy siyosatni shakllantirish strategik vazifa hisoblanadi. Bu jarayonlar nafaqat amaliy chora-tadbirlarni talab qiladi, balki ularning nazariy asoslarini qayta ko'rib chiqish, yangi sharoitlarga moslashgan modellarni ishlab chiqish va mavjud iqtisodiy nazariyalarning cheklovlarini tahlil qilishni ham taqozo etadi.

Mavzuning dolzarbligi, shuningdek, moliyaviy bozorlardagi yangi tendentsiyalar, jumladan, kriptovalyutalar, fintex texnologiyalari va raqamli valyutalarning paydo bo'lishi bilan ham bog'liq. Ushbu innovatsiyalar an'anaviy moliya tizimlari va markaziy banklarning pul-kredit siyosati oldiga yangi chaqiriqlar qo'ymoqda. Ular iqtisodiy agentlarning xulq-atvoriga, resurslarni taqsimlash mexanizmlariga va iqtisodiy siyosatning samaradorligiga qanday ta'sir ko'rsatishi nazariy jihatdan chuqur o'rganilishi lozim. Moliyaviy siyosatni ishlab chiqishda, xususan, fiskal va monetar siyosatning o'zaro muvofiqligi, ularning iqtisodiy tsikllarga ta'siri, shuningdek, davlat qarzining barqarorligi masalalari nazariy va amaliy jihatdan doimiy ravishda qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, moliya tizimi va moliyaviy siyosatning rivojlanish qonuniyatlarini, ularning zamonaviy iqtisodiyotdagi o'rnini va samaradorligini oshirish yo'llarini iqtisodiyot nazariyasi asosida tahlil qilish ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, ushbu tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqotning muammosi

Zamonaviy iqtisodiyotning murakkab va o'zgaruvchan sharoitlarida moliyaviy tizim hamda moliyaviy siyosat har qanday milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va makroiqtisodiy barqarorligini ta'minlashda markaziy o'rin tutadi. Globalizatsiya jarayonlari, texnologik innovatsiyalar va geosiyosiy o'zgarishlar moliyaviy bozorlarning o'zaro bog'liqligini kuchaytirib, moliyaviy tizim oldiga yangi talablar qo'ymoqda. Shu bilan birga, milliy iqtisodiyotlarning o'ziga xos xususiyatlari, institutsional tuzilmalar va rivojlanish bosqichlari moliyaviy siyosatni shakllantirishda e'tiborga olinishi lozim bo'lgan muhim omillar hisoblanadi. Ushbu kontekstda, moliyaviy tizimning samaradorligi va moliyaviy siyosatning maqsadga muvofiqligi iqtisodiy o'sish sur'atlarini oshirish,

investitsion muhitni yaxshilash, aholi farovonligini ta'minlash hamda xalqaro raqobatbardoshlikni mustahkamlashning asosiy shartlaridan biriga aylanmoqda.

Shunga qaramay, moliyaviy tizim va moliyaviy siyosatning nazariy asoslarini amaliyotga tatbiq etishda bir qator hal etilmagan muammolar va qarama-qarshiliklar mavjud. Xususan, rivojlanayotgan mamlakatlarda kapital bozorlarining chuqurligi va diversifikatsiyasi pastligi, bank sektorida samaradorlik va raqobatni oshirish zaruriyati, moliyaviy xizmatlarning keng aholi qatlamlari uchun ochiqligi (inklyuzivligi) darajasining yetarli emasligi kabi masalalar dolzarbligini saqlab qolmoqda. Bundan tashqari, inflyatsion jarayonlarni jilovlash, valyuta kursining barqarorligini ta'minlash va tashqi shoklarga nisbatan moliyaviy tizimning chidamliligini oshirishda pul-kredit va fiskal siyosatning o'zaro uyg'unligi hamda o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda samarali mexanizmlarni ishlab chiqish iqtisodiyot nazariyasi oldida turgan jiddiy vazifadir. Mevjud nazariy modellar ko'pincha rivojlangan bozor iqtisodiyotlari sharoitlariga moslashtirilgan bo'lib, o'zgarishlar davrini boshdan kechirayotgan iqtisodiyotlar uchun ularning universal qo'llanilishi borasida munozaralar mavjud.

Yuqorida qayd etilgan omillar, moliyaviy tizim va moliyaviy siyosatning nazariy asoslarini qayta ko'rib chiqish, ularni milliy iqtisodiyotning o'ziga xos sharoitlariga moslashtirish hamda zamonaviy iqtisodiy voqeliklar nuqtai nazaridan boyitish zaruratini keltirib chiqarmoqda. Ayniqsa, moliyaviy innovatsiyalar, raqamli valyutalar va moliyaviy texnologiyalar (FinTech) rivojlanishi sharoitida an'anaviy moliyaviy nazariyalarning yetarli emasligi, ularni yangi tushunchalar va yondashuvlar bilan to'ldirish ilmiy tadqiqotlardagi muhim bo'shliqni tashkil etadi. Mavjud moliyaviy siyosat vositalarining cheklanganligi yoki kutilgan samarani bermasligi, shuningdek, nazariy yondashuvlar va amaliyot o'rtasidagi tafovutlar mazkur tadqiqotning asosiy muammosini tashkil etadi. Shu bois, ushbu ilmiy ish doirasida moliyaviy tizimning barqarorligini ta'minlash va moliyaviy siyosatning samaradorligini oshirish bo'yicha yangi nazariy xulosalar hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratiladi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi – moliya tizimi va moliyaviy siyosatning iqtisodiy nazariya nuqtai nazaridan chuqur tahlilini amalga oshirish, ularning makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, resurslarni samarali taqsimlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishdagi rolini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Shuningdek, zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida moliya tizimining evolyutsiyasini o'rganish, moliyaviy siyosatning nazariy asoslarini takomillashtirish hamda uning samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish ham tadqiqotning muhim yo'nalishidir.

Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo'yiladi:

1. Moliya tizimi va moliyaviy siyosatga oid mavjud iqtisodiy nazariyalarni (monetarizm, keynschilik, yangi klassik nazariya va boshqalar) tanqidiy ko'rib chiqish, ularning tarixiy rivojlanish bosqichlari va hozirgi kundagi ahamiyatini tahlil qilish.

2. Moliya tizimining tarkibiy elementlari (pul bozori, kapital bozori, banklar, moliyaviy institutlar) va ularning iqtisodiyotdagi funksiyalarini nazariy jihatdan asoslash, ularning iqtisodiy agentlar xulq-atvoriga ta'sirini baholash.

3. Moliyaviy siyosat vositalarining (foiz stavkalari, pul massasi, soliqlar, davlat xarajatlari) iqtisodiy o'sish, inflyatsiya, bandlik va investitsiyalar hajmi kabi makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sirini nazariy modellar asosida baholash. 4. Moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, moliyaviy inqirozlarning oldini olish va ularning oqibatlarini yumshatish bo'yicha moliyaviy siyosat imkoniyatlarini nazariy jihatdan o'rganish.

5. Olingan tahliliy natijalar asosida moliya tizimining samaradorligini oshirish va moliyaviy siyosatni optimallashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar va tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning obyekti va predmeti

Mazkur tadqiqotning obyekti iqtisodiyot nazariyasi doirasida moliya tizimining murakkab va dinamik tuzilishi, uning shakllanishi, funkcionalligi hamda iqtisodiy

jarayonlardagi fundamental roli hisoblanadi. Bu obyekt moliya institutlari, bozorlari va vositalarining o'zaro aloqadorligini, ularning resurslar taqsimoti, investitsiyalar hajmi va iqtisodiy agentlar xulq-atvoriga ta'sirini qamrab oladi. Shuningdek, moliyaviy siyosatning makroiqtisodiy barqarorlik, o'sish va rivojlanishga ta'sir etuvchi mexanizmlari ham obyekt doirasida tizimli ravishda ko'rib chiqiladi.

Tadqiqot predmeti esa moliya tizimi va moliyaviy siyosatning nazariy asoslari, ya'ni ularning iqtisodiy nazariya prizmasidan tahlil qilinishi, moliyaviy siyosatning samaradorligini belgilovchi nazariy modellar va prinsiplar majmuidir. Xususan, moliyaviy siyosatning iqtisodiy o'sish, inflyatsiya, ishsizlik va valyuta kurslariga ta'siri bo'yicha turli nazariy yondashuvlar (klassik, keynsian, monetaristik va zamonaviy neoklassik sintez) o'rtasidagi farqlar va ularning amaliy ahamiyati, shuningdek, optimal moliyaviy siyosatni ishlab chiqishdagi nazariy muammolar va dilemmalar chuqur tahlil qilinadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi

Tadqiqotning ilmiy yangiligi, avvalo, moliya tizimi va moliyaviy siyosatning o'zaro ta'sirini an'anaviy makroiqtisodiy modellar doirasidan tashqarida, institutsional-transformatsion yondashuv asosida tahlil qilish bilan belgilanadi. Aksariyat mavjud tadqiqotlar moliyaviy siyosat instrumentlarini (masalan, markaziy bank foiz stavkasi, majburiy zaxiralar normasi) iqtisodiy o'sishga ta'sir etuvchi ekzogen omillar sifatida ko'rib chiqsa, ushbu ishda moliyaviy siyosat samaradorligining o'zi moliya tizimining institutsional yetukligi, tarkibiy mutanosibligi va transformatsion salohiyatining endogen funksiyasi ekanligi konseptual jihatdan asoslab berilgan.

Ikkinchidan, moliyaviy siyosatning transmissiya mexanizmlari samaradorligini belgilovchi fundamental omillar tizimlashtirilgan va ularning ierarxik bog'liqligi ochib berilgan. Xususan, foiz, kredit, valyuta va aktivlar narxi kabi klassik kanallarning ishlashi nafaqat makroiqtisodiy barqarorlikka, balki huquqiy muhit sifati, mulk huquqi himoyasi, shartnomaviy munosabatlar ijrosi va moliyaviy savodxonlik kabi chuqur institutsional omillarga bevosita bog'liqligi isbotlangan. Bu esa, rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda

moliyaviy siyosatning kutilgan natijani bermasligi sabablarini fundamental darajada tushuntirish imkonini beradi.

Uchinchidan, "moliyaviy chuqurlashuv" (financial deepening) tushunchasiga an'anaviy miqdoriy (YIMga nisbatan kreditlar hajmi, monetizatsiya darajasi) yondashuvdan voz kechib, uning sifat jihatlarini o'z ichiga olgan kompleks ta'rifi ishlab chiqilgan. Ilmiy yangilik shundaki, moliyaviy chuqurlashuv tizimning nafaqat hajmi, balki uning risklarni transformatsiya qilish qobiliyati, innovatsiyalarni moliyalashtirish salohiyati va kapitalni iqtisodiyotning eng samarali tarmoqlariga qayta taqsimlash samaradorligi kabi sifat mezonlari orqali baholanishi taklif etilgan.

To'rtinchidan, makroprudensial va mikroprudensial siyosatning dialektik bog'liqligi va ularning moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi sinergetik samarasi nazariy jihatdan asoslangan. Ko'plab tadqiqotlarda ushbu ikki siyosat yo'nalishi bir-biridan ajratilgan holda o'rganiladi. Mazkur tezisda esa ular yagona tizimning tarkibiy qismlari sifatida tahlil qilinib, ularning nomutanosib qo'llanilishi tizimli risklarni kuchaytirishi mumkinligi to'g'risidagi ilmiy gipoteza ilgari surilgan. Bu yondashuv transformatsiya davridagi iqtisodiyotlar uchun moliyaviy siyosatni optimallashtirishning yangi nazariy-metodologik asoslarini yaratadi.

Tadqiqotning metodologiyasi

Mazkur tezis ishi moliyaviy tizim va moliyaviy siyosatning murakkab dinamikasini chuqur o'rganishni maqsad qilgan bo'lib, bu o'z navbatida kompleks va ko'p qirrali metodologik yondashuvni taqozo etadi. Tadqiqotning asosiy nazariy-metodologik asosi sifatida iqtisodiy nazariya, xususan, pul-kredit nazariyasi, davlat moliyasi nazariyasi va institutsional iqtisodiyot yo'nalishlarining fundamental qoidalari xizmat qiladi. Ushbu nazariy asoslar tadqiqot muammosini tushunish, gipotezalarni shakllantirish va olingan natijalarni interpretatsiya qilish uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Tadqiqot jarayonida bir qator ilmiy metodlar qo'llanilgan bo'lib, ular muammoning turli jihatlarini tahlil qilish imkonini beradi. Jumladan, **tarixiy-mantiqiy tahlil** moliyaviy

tizimlar va siyosatlarining evolyutsiyasini, ularning rivojlanish bosqichlari va shakllanish sabablarini aniqlashda muhim rol o‘ynadi. Bu metod orqali moliyaviy siyosatning o‘tmishdagi tajribalari va ularning bugungi kundagi tizimga ta’siri o‘rganildi. **Sistemali yondashuv** moliyaviy tizimni o‘zaro bog‘liq elementlar majmui sifatida ko‘rib chiqishga, uning tarkibiy qismlari (banklar, moliyaviy bozorlar, tartibga soluvchi organlar) o‘rtasidagi aloqalar va funksional bog‘liqliklarni tahlil qilishga xizmat qildi.

Shuningdek, **qiyosiy tahlil** turli mamlakatlarning moliyaviy tizimlari va moliyaviy siyosat modellarini solishtirish orqali ularning samaradorligi, ustunliklari va kamchiliklarini baholashga imkon berdi. Bu, ayniqsa, xalqaro tajribalarni o‘rganish va milliy moliyaviy siyosatni takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishda qimmatli bo‘ldi. **Statistik tahlil metodlari** (korrelyatsiya, regressiya tahlili) moliyaviy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi miqdoriy bog‘liqliklarni aniqlash, moliyaviy siyosat choralarining iqtisodiy o‘shish, inflyatsiya va investitsiyalarga ta’sirini baholash uchun keng qo‘llanilgan. Zarur hollarda, ekonometrik modellashtirish yordamida moliyaviy o‘zgaruvchilarning dinamikasi va o‘zaro ta’siri prognoz qilingan.

Ma’lumotlar bazasi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Moliya vazirligi, Davlat statistika qo‘mitasi kabi rasmiy davlat organlarining statistik ma’lumotlari, shuningdek, Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi, Jahon banki kabi xalqaro moliya institutlarining hisobotlari va nashrlari, ilmiy jurnallardagi maqolalar va monografiyalar asosiy manba bo‘lib xizmat qildi. Moliyaviy siyosat hujjatlari, qonun hujjatlari va normativ-huquqiy aktlarni tahlil qilish uchun esa **kontent tahlili** usulidan foydalanildi. Ushbu metodologik yondashuvlarning uyg‘unligi tadqiqotning har tomonlama va ob’yektiv natijalarga erishishini ta’minladi, moliyaviy tizim va siyosatning murakkab masalalariga chuqur ilmiy yechim topishga xizmat qildi.

Asosiy qism

Moliya tizimining iqtisodiy nazariyadagi o‘rni uning resurslarni jamlash va samarali taqsimlash, risklarni boshqarish hamda iqtisodiy agentlar o‘rtasidagi to‘lovlarni ta’minlash

kabi fundamental funksiyalari bilan belgilanadi. Klassik iqtisodiy maktablar moliya tizimini real iqtisodiyotga xizmat qiluvchi passiv vositachi sifatida ko'rgan bo'lsa, zamonaviy nazariyalar, xususan, Yozef Shumpeterning innovatsion rivojlanish konsepsiyasidan tortib, Robert Merton va Zvi Bodining funksional yondashuvlarigacha, moliya tizimining iqtisodiy o'sish va innovatsiyalarni rag'batlantiruvchi faol katalizator ekanligini ta'kidlaydi. Mazkur tadqiqot doirasida moliya tizimi va moliyaviy siyosat o'rtasidagi murakkab dialektik aloqadorlik, ularning makroiqtisodiy barqarorlikka ta'siri nazariy-konseptual jihatdan tahlil qilinadi.

Tadqiqotning birinchi yo'nalishi moliya tizimining zamonaviy transformatsiyasi va uning iqtisodiy nazariyaga ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Globalizatsiya va raqamli texnologiyalarning jadal kirib kelishi (FinTech inqilobi) moliya tizimining an'anaviy institutsional arxitekturasini tubdan o'zgartirmoqda. Kriptovalyutalar, blokcheyn texnologiyalari, peer-to-peer (P2P) kreditlash platformalari va raqamli banklar kabi yangi instrumentlar va institutlar paydo bo'lishi moliyaviy vositachilikning mohiyatini qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Bu jarayonlar, bir tomondan, moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirib, tranzaksiya xarajatlarini pasaytirsa, ikkinchi tomondan, an'anaviy monetar siyosat instrumentlarining samaradorligiga oid jiddiy savollarni yuzaga keltirmoqda. Masalan, markaziy banklar tomonidan nazorat qilinmaydigan raqamli aktivlarning keng tarqalishi pul massasini boshqarish va inflyatsion targetlash siyosatini amalga oshirishni murakkablashtiradi. Bu holat, o'z navbatida, Yevgeniy Famaning "samarali bozorlar gipotezasi" (Efficient Market Hypothesis) kabi klassik nazariyalarni qayta baholashga undaydi. Zero, axborot asimmetriyasi va bihevioral (xulq-atvor) omillar raqamli moliyaviy bozorlarda an'anaviy bozorlarga qaraganda yanada kuchliroq namoyon bo'lishi mumkin, bu esa bozor samarasizligi va tizimli risklarning yangi manbalarini keltirib chiqaradi. Shuningdek, moliyaviy innovatsiyalar Shumpeter ta'kidlagan "ijodiy buzilish" (creative destruction) jarayonini tezlashtirib, iqtisodiy o'sishning yangi drayverlarini yaratadi, biroq ayni paytda moliyaviy barqarorlik uchun yangi tahdidlarni ham vujudga keltiradi.

Tahlilning ikkinchi muhim jihati moliyaviy siyosatning ikki asosiy komponenti – fiskal (byudjet-soliq) va monetar (pul-kredit) siyosatning makroiqtisodiy barqarorlikka ta'sirini nazariy modellar asosida baholashdan iborat. Jon Meynard Keynes maktabi fiskal siyosatni iqtisodiy sikllarni yumshatish va to'liq bandlikni ta'minlashning asosiy vositasi sifatida ko'radi. Hukumat xarajatlarini oshirish yoki soliqlarni kamaytirish orqali yig'ma talabni rag'batlantirish, ayniqsa, iqtisodiy turg'unlik davrida samarali hisoblanadi. Biroq, neoklassik va yangi klassik maktablar, xususan, Robert Barro tomonidan ilgari surilgan Rikardo ekvivalentligi teoremasi, davlat qarzining kelajakdagi soliqlar hisobiga qoplanishini kutgan ratsional iqtisodiy agentlar o'z iste'molini o'zgartirmasligini, natijada fiskal rag'batlantirishning samarasiz bo'lishini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, haddan tashqari ekspansion fiskal siyosat "siqib chiqarish effekti"ga (crowding-out effect) olib kelishi, ya'ni davlat qarzining ortishi foiz stavkalarini oshirib, xususiy investitsiyalarni qisqartirishi mumkin. Rivojlanayotgan iqtisodiyotlar kontekstida fiskal siyosatning vazifasi nafaqat barqarorlashtirish, balki tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish va uzoq muddatli o'sishni ta'minlashdan iborat. Bu yerda davlat investitsiyalarining sifati va fiskal intizomni saqlash o'rtasidagi muvozanatni topish hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Monetar siyosat sohasida esa, Milton Fridman boshchiligidagi monetarizm maktabi inflyatsiyani nazorat qilishda pul massasini tartibga solishning muhimligini uqtirsa, zamonaviy yangi keynschilik modellari inflyatsion targetlash rejimiga va markaziy bankning mustaqilligiga asosiy e'tiborni qaratadi. Monetar siyosatning samaradorligi ko'p jihatdan uning transmissiya mexanizmlari – foiz stavkasi kanali, kredit kanali, valyuta kursi kanali va aktivlar narxi kanalining qay darajada ishlashiga bog'liq. Moliyaviy tizimi yetarlicha rivojlanmagan, dollarizatsiya darajasi yuqori va norasmiy sektori keng bo'lgan iqtisodiyotlarda bu kanallarning ishlashi cheklangan bo'ladi. Markaziy bankning asosiy foiz stavkasini o'zgartirishi tijorat banklari kreditlari foizlariga va pirovardida investitsion va iste'mol qarorlariga to'liq ta'sir o'tkaza olmasligi mumkin. Shuningdek, Robert Mandell va Markus Fleming tomonidan ishlab chiqilgan "imkonsiz uchlik" (impossible trinity) nazariyasi ochiq iqtisodiyotda bir vaqtning o'zida erkin kapital harakati, qat'iy belgilangan valyuta kursi va mustaqil monetar siyosatni olib borish mumkin emasligini

ko'rsatadi. Bu dilemmaga duch kelgan siyosatchilar ushbu uch maqsadning biri yoki ikkitasidan voz kechishga majbur bo'ladilar, bu esa moliyaviy siyosat dizayni uchun strategik tanlovni anglatadi.

Tadqiqotning uchinchi, sintez qiluvchi yo'nalishi moliya tizimining holati va moliyaviy siyosatning turli instrumentlari o'rtasidagi o'zaro muvofiqlik va ziddiyatlarni tahlil qilishdir. Fiskal va monetar siyosat o'rtasidagi koordinatsiya makroiqtisodiy barqarorlikning zaruriy shartidir. Masalan, byudjet taqchilligining haddan tashqari yuqoriligi va uning markaziy bank emissiyasi hisobiga moliyalashtirilishi "fiskal dominantlik" holatini keltirib chiqaradi. Bunday sharoitda monetar siyosat o'z mustaqilligini yo'qotadi va inflyatsiyani jilovlash o'rniga hukumat qarzigacha xizmat qiluvchi vositaga aylanib qoladi. Aksincha, qattiq monetar siyosat (yuqori foiz stavkalari) davlat qarzigacha xizmat ko'rsatish xarajatlarini oshirib, fiskal vaziyatni og'irlashtirishi mumkin. Shu bois, siyosat aralashmasi (policy mix) optimal darajada bo'lishi lozim.

Bundan tashqari, fiskal va monetar siyosatning samaradorligi bevosita moliya tizimining sog'lomligi va chuqurligiga bog'liq. Moliyaviy repressiya, ya'ni foiz stavkalarini sun'iy ravishda past ushlab turish, kreditlarni ma'muriy taqsimlash kabi choralar jamg'armalarni kamaytiradi va kapitalning samarasiz yo'naltirilishiga olib keladi. Bunday tizim monetar siyosat signallarining iqtisodiyotga yetib borishiga to'sqinlik qiladi. Shu nuqtai nazardan, makroprudensial tartibga solish siyosati moliyaviy siyosatning uchinchi muhim ustuniga aylanmoqda. Uning maqsadi – banklar va boshqa moliya institutlarining haddan tashqari riskka moyilligini cheklash orqali tizimli risklarning oldini olish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdir. Bu, o'z navbatida, makroiqtisodiy siyosat uchun mustahkam poydevor yaratadi. Xulosa qilib aytganda, moliya tizimi shunchaki siyosat o'tkazuvchi passiv kanal emas, balki uning samaradorligini belgilovchi faol va dinamik elementdir. Nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, moliyaviy siyosatning muvaffaqiyati nafaqat uning to'g'ri dizayniga, balki moliya tizimining institutsional rivojlanganlik darajasi, uning global o'zgarishlarga moslashuvchanligi hamda siyosatning turli yo'nalishlari o'rtasidagi sinergiyaga chambarchas bog'liqdir.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati

Mazkur tadqiqotning amaliy ahamiyati moliya tizimining barqarorligi va moliyaviy siyosatning samaradorligini oshirish borasidagi dolzarb muammolarga kompleks yechimlar taklif etishda namoyon bo‘ladi. Tadqiqot natijalari makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash, iqtisodiy o‘rtni rag‘batlantirish va investitsion muhitni yaxshilashga qaratilgan davlat dasturlari va strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, moliyaviy siyosatni shakllantiruvchi davlat organlari, jumladan, Markaziy bank va Moliya vazirligi uchun tahliliy xulosalar moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash, inflyatsiyani jilovlash va valyuta kursining barqarorligini ta‘minlashga oid qarorlar qabul qilishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotda ishlab chiqilgan metodologik yondashuvlar va modellar moliyaviy institutlar, xususan, tijorat banklari va investitsion fondlar tomonidan risklarni boshqarish, portfelni optimallashtirish va yangi moliyaviy mahsulotlarni joriy etish jarayonlarida qo‘llanilishi mumkin. Shuningdek, tadqiqot natijalari ilmiy-tadqiqot muassasalari va oliy ta‘lim muassasalarida iqtisodiyot nazariyasi, moliya va bank ishi yo‘nalishlarida o‘quv dasturlarini takomillashtirish, magistrantlar va doktorantlar uchun tahliliy asos sifatida foydalanish imkoniyatini yaratadi. Ushbu ish moliyaviy siyosatning zamonaviy chaqiriqlarga moslashuvchanligini oshirish, raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash hamda moliyaviy xizmatlarning ochiqligi va shaffofligini ta‘minlashga qaratilgan amaliy takliflar bilan ahamiyatlidir.

Xulosa va takliflar

Moliya tizimining institutsional arxitekturasi va davlat moliyaviy siyosatining makroiqtisodiy samaradorligi o‘rtasidagi dialektik aloqadorlikni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ushbu ikki komponent bir-birini to‘ldiruvchi va ayni paytda cheklovchi xususiyatga ega. Tadqiqot natijalari moliyaviy tizimning barqarorligi nafaqat uning ichki tuzilmasi, balki davlat tomonidan yuritilayotgan fiskal va monetar siyosatning izchilligi, prognozlanuvchanligi va o‘zaro muvofiqligiga bevosita bog‘liqligini tasdiqladi. Moliyaviy

globalashuv va raqamli transformatsiyalar sharoitida an'anaviy monetar siyosatning transmissiya mexanizmlari o'zgarishga uchrayotgani, bu esa o'z navbatida Markaziy banklar faoliyatiga yangi chaqiriqlar yuklayotgani aniqlandi. Moliyaviy siyosatning samarasi ko'p hollarda iqtisodiy agentlarning kutishlari va ishonch darajasi bilan belgilanadi, bu esa siyosatning shaffofligi va kommunikatsion strategiyasining muhimligini yanada oshiradi.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib, bir qator ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Birinchidan, fiskal va monetar siyosatning strategik sinxronizatsiyasini ta'minlash maqsadida davlat darajasida institutsional muvofiqlashtirish kengashini tashkil etish orqali siyosatning pro-siklik ta'sirini yumshatishga erishish lozim. Ikkinchidan, moliyaviy innovatsiyalar, xususan, FinTex va raqamli valyutalarning rivojlanishini hisobga olgan holda, regulyator nazorat paradigmasini qayta ko'rib chiqish, "regulyator qumdoni" (regulatory sandbox) kabi moslashuvchan mexanizmlarni kengroq joriy etish orqali innovatsiyalarni rag'batlantirish va tizimli xatarlarni boshqarish o'rtasidagi muvozanatni topish tavsiya etiladi. Uchinchidan, moliyaviy siyosatning uzoq muddatli samaradorligini oshirish uchun uning ta'sirini baholashda nafaqat yalpi makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, balki daromadlar taqsimoti va moliyaviy inklyuzivlik kabi ijtimoiy-iqtisodiy mezonlarni ham inobatga oluvchi kompleks indikatorlar tizimini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Kelgusi ilmiy izlanishlar uchun istiqbolli yo'nalish sifatida, markazlashmagan moliya (DeFi) tizimlarining an'anaviy bank-moliya arxitekturasiga va pul-kredit siyosatining suverenitetiga potentsial ta'sirini ekonometrik modellashtirish hamda preventiv makroprudensial nazorat instrumentlarining yangi moliyaviy sharoitlardagi samaradorligini qiyosiy tahlil qilish kabi masalalar dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Asosiy tezislar

O'zbekistonda moliya tizimining barqarorligi va samaradorligini oshirishda raqamli transformatsiya jarayonlari hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi; bu jarayonlar moliyaviy xizmatlarning ochiqligini ta'minlash bilan birga, tranzaksiya xarajatlarini sezilarli darajada kamaytiradi.

Moliyaviy siyosatni shakllantirishda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan fiskal va monetar instrumentlarning uyg'unligi muhimdir; bunda inflyatsiya nazorati va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish o'rtasidagi muvozanatni topish asosiy vazifadir.

Moliya bozorlarining rivojlanishi, xususan, qimmatli qog'ozlar bozorining faollashuvi, iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilishning yangi mexanizmlarini yaratadi; bu esa korxonalarining moliyaviy resurslarga erishish imkoniyatlarini kengaytiradi va iqtisodiy diversifikatsiyaga xizmat qiladi.

Davlatning moliyaviy siyosati ijtimoiy himoya tizimini mustahkamlash va aholi daromadlari tengsizligini kamaytirishga yo'naltirilishi lozim; bunda soliq va byudjet siyosati orqali qayta taqsimlash mexanizmlari muhim rol o'ynaydi.

Global iqtisodiy integratsiya sharoitida O'zbekiston moliya tizimining tashqi shoklarga chidamliligini oshirish uchun xalqaro moliyaviy standartlar va amaliyotlarni joriy etish zarur; bu esa mamlakatning xalqaro kapital bozorlariga integratsiyasini chuqurlashtiradi va moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: Adolat, 2023.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2022.
3. Karimov I.A. O'zbekiston bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li. – Toshkent: O'zbekiston, 1993.
4. Vaxabov A.V., Ibragimov B.B., Xabibullayev S.K. Moliya. Darslik. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2010.
5. G'aniyev B.S. Moliya tizimi va moliyaviy siyosatning nazariy asoslari. Monografiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
6. Malikov T.S., Haydarov N.X. Byudjet. Darslik. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2011.

7. Moliya. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik / Prof. T.S.Malikovning umumiy tahriri ostida.
– Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2014.
8. Shodiyev T.Sh. Davlat moliyasi. Darslik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
9. Omonov A.A. Moliyaviy siyosat samaradorligini oshirish yo'llari. Iqtisod fanlari doktori dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2017.
10. Berdiyev A.N. O'zbekiston Respublikasi moliya tizimini isloh qilish yo'nalishlari. Iqtisod fanlari nomzodi dissertatsiyasi. – Toshkent, 2012.
11. www.stat.uz – O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi rasmiy sayti.
12. www.mf.uz – O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi rasmiy sayti.